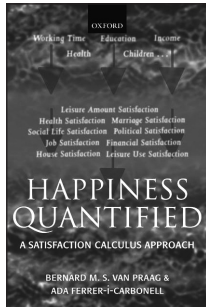
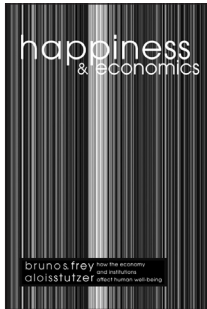

Hoe maakbaar is ons geluk?

Happiness and economics

Bruno Frey & Alois Stutzer, Princeton University Press, 2002

Happiness quantified

Bernard van Praag & Ada Ferrer-i-Carbonell, Oxford University Press, 2004

Happiness. Lessons from a new science

Richard Layard, The Penguin Press, Londen 2005

(Nederlandse vertaling: **Waarom zijn we niet gelukkig?**, Uitgeverij Atlas)

PAUL DE BEER

Jarenlang was geluk een onderwerp dat politici en wetenschappers angstvallig meden. Geluk, dat was een thema voor romanciers en liedjeschrijvers, voor films en gedichten, maar niet voor beleidsnota's en wetenschappelijk onderzoek. Daarvoor is geluk té verheven, té ongrijpbaar. Ook — of misschien wel juist — onder

Over de auteur Paul de Beer is Henri Polak hoogleraar voor arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is tevens verbonden aan het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS) en De Burcht (Centrum voor Arbeidsverhoudingen). Hij is redacteur van S&D.

economen bestond er lange tijd een grote angst zich aan dit onderwerp te branden. Eigenlijk is dat merkwaardig, aangezien de veronderstelling dat ieder mens naar het hoogst bereikbare geluk streeft, nu juist de grondslag vormt voor de dominante stroming in de economische wetenschap, de neoklassieke theorie. Economen hebben het dan echter over 'nutsmaximalisatie'. De term 'nut' verwijst naar de grondlegger van het utilitarisme, Jeremy Bentham (1748 - 1832), die 'het grootste geluk voor het grootste aantal mensen' als het ultieme criterium voor goed en kwaad zag.

Waar 'nut' en 'geluk' voor Bentham uitwis-

selbare begrippen waren, zijn economen zich geleidelijk steeds meer van de term 'nut' gaan bedienen, juist om associaties met verheven gevoelens of emoties te vermijden. 'Nut' betekent voor economen zoveel als behoeftebevrediging of het realiseren van de eigen voorkeuren. Nuts-maximalisatie is dan ook bij uitstek rationeel gedrag, dat zo weinig mogelijk door emoties of gevoelens dient te worden verstoord! Of nutsmaximalisatie dan nog gelijk staat met het hoogst mogelijke geluk — wat voor Bentham vanzelf sprak —, daarover laten de meeste hedendaagse economen zich niet uit. Als gevolg hiervan is het fundament van de neoklassieke economische theorie in hoge mate een abstractie geworden, die niet langer is gebaseerd op empirische ervaringen of voortbouwt op de kennis van andere disciplines.

Ook politici hoor je zelden over geluk spreken. Natuurlijk proberen zij de leefomstandigheden, het inkomen, de gezondheid, de maatschappelijke participatie en wellicht zelfs het welzijn — al is ook die term sinds de jaren zeventig enigszins besmet geraakt — te verbeteren. Maar dat zij de burgers daarmee ook *gelukkiger* maken, die pretentie lijkt geen politicus te hebben. Geluk ontstaat immers in de privé-sfeer, als resultaat van relaties en liefde; geluk is een product van karakter en persoonlijkheid, dat zich aan politieke keuzen en instrumenten lijkt te onttrekken. Overheidsbeleid kan hiervoor hooguit gunstige randvoorwaarden creëren, maar uiteindelijk zullen de mensen hun eigen geluk — en dat van anderen — tot stand moeten brengen.

50

Geluk langs de meetlat

Nu lijkt zich in de economische wetenschap de laatste jaren een kentering voor te doen ten aanzien van het 'geluk'. Plotseling schrijven gerenommeerde economen artikelen en boeken waarvan de titel expliciet naar geluk verwijst: in 2002 publiceerden de Zwitserse economen Bruno Frey en Alois Stutzer het boek *Happiness and economics*, in 2004 volgden de Nederlandse

en Spaanse economen Bernard van Praag en Ada Ferrer-i-Carbonell met *Happiness quantified* en in 2005 trok de Engelse econoom Richard Layard de aandacht met een boek dat simpelweg de titel *Happiness* draagt. Daarnaast publiceren gerenommeerde economische vaktijdschriften de laatste jaren geregeld artikelen over geluk. Ook andere sociale wetenschappers doen een duits in het zakje. Van de Amerikaanse socioloog Robert Lane verscheen in 2000 het boek *The loss of happiness in market democracies* en in Rotterdam verricht de — soms wat laatdunkend als 'geluksprofessor' aangeduide — Ruut Veenhoven

Schuilt er meer waarheid in de volkswijsheid dat geld niet gelukkig maakt dan in de kennis van de economen?

al jaren pionierswerk met zijn systematische verzameling van geluksgegevens voor zijn *World Database of Happiness*.¹

Wat verklaart deze plotselinge belangstelling onder economen en andere sociale wetenschappers voor geluk? De triviale verklaring zou wel eens kunnen zijn dat er steeds meer kwantitatieve gegevens beschikbaar komen over het geluk van de bevolking in verschillende landen. In tal van periodieke bevolkingsenquêtes in binnen- en buitenland wordt de respondenten gevraagd naar hun geluksgevoel. Vaak gebeurt dat met een simpele vraag als: 'Hoe gelukkig bent u, alles bijeen genomen: heel gelukkig, tamelijk gelukkig, niet zo gelukkig of helemaal niet gelukkig?' Dergelijke vragen worden bijvoorbeeld gesteld in periodieke onderzoeken als de *World Values Study* en de *Eurobarometer*.

Uit al deze enquêtes blijkt dat in rijke democratieën als Nederland en de Verenigde Staten liefst tachtig procent van de bevolking of nog meer zich 'tamelijk gelukkig' of 'heel gelukkig' noemt. Voor veel onderzoekers zijn deze hoge

percentages reden om de waarde van deze metingen te betwijfelen. Blijkbaar zeggen mensen ook dat zij gelukkig zijn als zij tegelijkertijd over van alles en nog wat klagen — van de politiek tot de gezondheidszorg en van het fatsoen van hun medeburgers tot hun inkomen. Genoemde Ruut Veenhoven heeft echter in verschillende publicaties overtuigend laten zien dat een dergelijke simpele geluksvraag wel degelijk betekenis heeft. Zo zijn mensen heel consistent in hun beantwoording van vragen over hun geluk en zijn er betekenisvolle verschillen in geluksbeleving tussen mensen die in objectief verschillende omstandigheden verkeren.

Interessanter dan het hoge percentage dat zichzelf gelukkig noemt, is echter dat dit percentage in veel rijke westerse landen al jarenlang min of meer stabiel is en in sommige landen zelfs licht daalt. Nu mag het niets nieuws zijn dat vroeger geluk nog heel gewoon was, voor economen roept het intrigerende vragen op. Immers, een onomstreden uitgangspunt van de economische wetenschap — haast met de status van een axioma — is dat een hoger inkomen een hoger ‘nut’ oplevert oftewel, in alledaagse taal, mensen gelukkiger maakt. Een hoger inkomen levert immers meer keuzemogelijkheden op en derhalve ook meer kans om je behoeften te bevredigen. En dat staat voor economen gelijk aan een hoger nut of geluk — dit alles onder de zogenaamde *ceteris paribus* clausule dat alle andere factoren gelijk blijven. Maar hoe valt dit te rijmen met het feit dat het gemiddelde inkomen in veel rijke landen de afgelopen dertig of veertig jaar is verdubbeld, terwijl mensen gemiddeld genomen niet gelukkiger zijn geworden? Schuilt er dan toch meer waarheid in de volkswijsheid dat geld niet gelukkig maakt dan in de kennis van de economen?

Geld en geluk

Alle drie de boeken over de economie van het geluk die hier worden besproken, gaan in op de relatie tussen inkomen en geluk. Zowel Frey en Stutzer als Layard gaan na hoe de antwoorden

op de genoemde vraag over het geluksgevoel samenhangen met het inkomen van de respondenten. Dit kan zowel worden onderzocht op het niveau van individuele personen als op het geaggregeerde niveau van de samenleving. In beide gevallen is de samenhang tussen inkomen en geluk zwak. De twee boeken geven hiervoor in grote lijnen dezelfde verklaring.

Een eerste oorzaak is dat mensen hun preferenties of aspiraties aanpassen aan hun welvaartsniveau. Een inkomensstijging resulteert aanvankelijk wel degelijk in een groter geluk. Maar men went snel aan dit hogere inkomen, waardoor het geluk weer snel terugzakt tot bijna het oorspronkelijke niveau. Van Praag heeft dit effect al in de jaren zeventig gesignaleerd — toen nog vrijwel geen econoom zich hiermee bezighield — en er de term *preference drift* voor bedacht. Met Ferrer schat hij hoe groot dit effect is. Zij doen dit door aan mensen te vragen welk inkomensniveau zij als ‘goed’ aanmerken. Vervolgens gaan zij na hoeveel dit niveau stijgt als het feitelijke inkomen van mensen hoger wordt. Zij concluderen dat van een gegeven inkomensstijging ruwweg de helft ‘verloren’ gaat doordat mensen hun aspiraties aanpassen.

Een tweede oorzaak van het feit dat een hoger inkomen niet meer geluk oplevert, is dat het geluk of de bevrediging die iemand aan een bepaald inkomen ontleent, in belangrijke mate wordt bepaald door het inkomen van anderen. Anders gezegd, het is vooral het *relatieve* inkomen ten opzichte van een referentiegroep dat bepaalt hoe gelukkig iemand is. Dit verklaart de paradox dat rijke mensen in het algemeen gelukkiger zijn dan arme mensen, maar dat als iedereen rijker wordt, niemand werkelijk gelukkiger wordt. De grootte van dit effect — door Van Praag *reference drift* genoemd — schatten Van Praag en Ferrer rond de twintig à dertig procent. Overigens is dit effect lastig te schatten, omdat vaak niet duidelijk is met welke groep mensen zich vergelijken. Het werkelijke effect zou daarom wel eens groter kunnen zijn.

Als men het effect van de aanpassing van aspiraties (*preference drift*) en van vergelijking

met anderen (*reference drift*) combineert, blijkt er van het ‘verwachte’ effect van een inkomensstijging op het geluk zo’n driekwart verloren te gaan in geval van een algehele welvaartsstijging. Doordat een hoger inkomen aanvankelijk echter een beduidend sterker effect heeft op het geluk — het duurt even voor mensen hun aspiraties aanpassen en in de gaten hebben dat anderen ook rijker zijn geworden — blijven de meeste mensen toch steeds weer naar een hoger inkomen streven. Vanuit het individuele gezichtspunt is dit volkomen rationeel. Immers, als je eigen inkomen gelijk blijft, maar anderen een hoger inkomen krijgen, word jij minder gelukkig. Van Praag en Ferrer laten bovendien zien dat het negatieve effect op iemands geluk van een lager inkomen dan de referentiegroep tweemaal zo groot is als het positieve effect van een hoger inkomen. Het is dus vooral zaak om niet achter te blijven bij anderen. Als een enkeling in een groep een hoger inkomen weet te realiseren, vormt dit voor de andere groepsleden dus een sterke prikkel om mee te doen aan de ratrace. In economisch jargon is er sprake van een negatief extern effect. Wie een hoger inkomen nastreeft, benadeelt daarmee — vaak ongewild en onbedoeld — anderen, omdat hun geluk afneemt als het inkomen van de eerste stijgt.

52 Als een algehele inkomensstijging nog maar weinig bijdraagt aan het geluk van de bevolking, is vervolgens de vraag wat mensen dan wel gelukkiger maakt. Als we ons beperken tot het ‘traditionele’ economische domein zijn er twee factoren die er met name toe doen: werkloosheid en inflatie. Onvrijwillige werkloosheid, zo constateren zowel Frey en Stutzer als Layard, heeft een sterk negatief effect op het welbevinden van mensen. Anders dan de traditionele economische theorie voorspelt, heeft dit echter veel minder te maken met het inkomensverlies waarmee werkloosheid gepaard gaat, dan met het verlies van werk als zodanig. Volgens Frey en Stutzer gaat het daarbij om een combinatie van psychische kosten (verlies aan zelfrespect) en sociale kosten (stigmatisering). Zij constateren overigens dat deze kosten bij andere niet-wer-

kenden — zoals huisvrouwen, studerenden en gepensioneerden — veel geringer of zelfs afwezig zijn.

Een andere economische factor die er volgens Frey en Stutzer toe doet is inflatie. Dit effect staat los van het mogelijke koopkrachtverlies ten gevolge van inflatie. Zij hebben hier geen goede verklaring voor, maar veronderstellen dat het te maken heeft met de economische onzekerheid waarvan een hoge inflatie vaak een symptoom is.

Andere geluksfactoren

Niet-economische factoren leggen meer gewicht in de schaal als we verschillen in geluk tussen mensen of veranderingen in geluk in de tijd willen verklaren. Dit mag voor sociologen en psychologen vanzelfsprekend zijn, voor economen is het blijkbaar een nieuw inzicht. Layard laat een groot aantal sociale, psychologische en fysiologische factoren de revue passeren. Hij pretendeert met zijn boek dan ook een aanzet te geven tot een nieuwe wetenschap — de ondertitel van zijn boek luidt *Lessons from a new science* — die economische, sociologische, psychologische, neurofysiologische en filosofische inzichten integreert.

Allereerst hebben vijf factoren waarvan men dit wellicht wel zou verwachten, volgens Layard geen noemenswaardig effect op het geluk: leeftijd, geslacht, uiterlijke schoonheid, IQ en opleidingsniveau. Vijf andere doen er daarentegen wel toe (naast de reeds genoemde economische factoren relatief inkomensniveau en werk): gezinsrelaties, gemeenschap en vrienden, gezondheid, persoonlijke vrijheid en persoonlijke waarden. Een (goed) huwelijk, vrouwen in andere mensen (of sociaal kapitaal, zoals dit tegenwoordig vaak wordt genoemd) en een goede gezondheid verklaren in belangrijke mate waarom sommige mensen in een land gelukkiger zijn dan andere. Verschillen in geluk tussen (rijke) landen hangen samen met de mate van vrijheid. Ten slotte zou geluk ook samenhangen met ‘our inner self and our philosophy of life’ (Layard, p. 71).

Frey en Stutzer wijden bijna een derde van hun boek aan de effecten van politieke factoren op het geluk van burgers. Zij geven nogal hoog op van een onderzoek dat zij in Zwitserland hebben verricht naar de effecten van verschillen in de mate van directe democratie tussen kantons. Het gaat daarbij met name om de hindernissen die burgers moeten overwinnen om een referendum te laten uitschrijven. Hoe minder hindernissen, hoe gelukkiger de bevolking van een kanton, stellen Frey en Stutzer vast. Het verschil tussen het meest en het minst democratische kanton leidt tot een verschil in elf procentpunten in het aandeel van de bevolking dat zeer tevreden is. Ook actieve deelname aan het politieke proces blijkt samen te gaan met een grote tevredenheid. Aanbevolen literatuur voor D 66, zou ik zeggen!

Ook Van Praag en Ferrer onderzoeken de effecten van diverse niet-economische factoren op het geluk. Gezondheid blijkt een zeer sterk effect

Iemand die aan migraine lijdt heeft een dubbel zo hoog inkomen nodig als een gezond iemand om even tevreden te zijn met zijn leven

te hebben: het verlies aan geluk ten gevolge van bepaalde aandoeningen — zoals problemen met de ledematen, ademhalingsproblemen, hartstoeornissen, diabetes, epilepsie en migraine — komt overeen met een inkomensachteruitgang van tussen de 50 en 85 procent. Dit betekent bijvoorbeeld dat iemand met migraine een dubbel zo hoog inkomen nodig heeft als een gezond iemand om even tevreden met zijn leven te zijn. Verder schatten de auteurs onder meer hoeveel geluksverlies de omwonenden van Schiphol leiden door geluidsoverlast. Dat blijkt overigens beperkt te zijn: het komt overeen met een inkomensverlies van vijf procent als men in een niet-geïsoleerd huis woont en van iets minder dan twee procent als de woning wel geïsoleerd is.

Geluksbeleid?

De economen mogen het thema 'geluk' dan hebben herontdekt als een serieus studieobject, biedt hun onderzoek ook voor politici en beleidsmakers aanknopingspunten om zich meer op het geluk van de burgers te richten? De drie besproken boeken bevatten de nodige suggesties voor praktische toepassingen. Bij Frey en Stutzer liggen deze voor de hand: bestrijding van werkloosheid, beteugeling van inflatie en vooral het versterken van de directe democratie zouden kunnen bijdragen aan het geluk en de tevredenheid van de bevolking. Maar om deze beleidsaanbevelingen te verzinnen heb je natuurlijk geen uitvoerig geluksonderzoek nodig.

Van Praag en Ferrer wijzen op de mogelijkheid om geluksmeting te benutten voor afwegingen tussen verschillende beleidsopties. Zo kan met behulp van de monetaire waardering van geluidsoverlast een kosten-batenanalyse worden uitgevoerd van de isolatie van woningen of een beperking van het vliegverkeer waarbij rekening wordt gehouden met de subjectieve beleving van de omwonenden. Informatie over het geluksverlies ten gevolge van ziektes en aandoeningen kan worden benut om, gegeven een beperkt budget voor gezondheidszorg, te bepalen aan welke behandelingen men prioriteit wil geven. Kennis over het tempo waarin mensen wennen aan een lager inkomen kan worden gebruikt voor een optimaal aflopende uitkering: in welk tempo kan men een uitkering stap voor stap verlagen zodat deze daling zo min mogelijk 'pijn doet'?

Dergelijke praktische toepassingen stuiten, zeker bij linkse politici, vaak op heftige bezwaren. Geluk en gezondheid — laat staan een mensenleven — kun je toch niet in geld uitdrukken! Toch nemen politici voortdurend beslissingen die van invloed zijn op het geluk, de gezondheid en zelfs het overleven van mensen. Is het dan niet beter om bij de besteding van het geld expliciet rekening te houden met de gevolgen van die beslissing voor het geluk en welzijn van de burgers?

Layard formuleert de meest ambitieuze beleidsagenda. De tweede helft van zijn boek gaat geheel over de vraag 'what can be done?'. Van de vele suggesties die hij daarin doet zijn het temmen van de ratrace, het vergroten van zekerheid en het ontwikkelen van nieuwe medicijnen de interessantste. Aangezien het geluk van mensen in belangrijke mate afhangt van hun *relatieve* po-

Politici nemen voortdurend beslissingen die van invloed zijn op het geluk, de gezondheid en zelfs het overleven van mensen. Is het dan niet beter om expliciet rekening te houden met de gevolgen van die beslissingen voor het geluk en welzijn van de burgers?

54 sitie, worden *sommige* deelnemers aan de ratrace weliswaar gelukkiger, maar gemiddeld genomen worden de deelnemers er niet wijzer van. Ieders inspanning is er immers in belangrijke mate op gericht om anderen te snel of te slim af te zijn. Mogelijkheden om de ratrace te beperken zoekt Layard onder meer in het zwaarder belasten van overwerk, het belasten van verslavende consumptie, het meer waarderen en respecteren van activiteiten die aan het welzijn van anderen bijdragen (denk aan vrijwilligerswerk) en het beperken van reclameboodschappen die speciaal op kinderen zijn gericht.

Het menselijk geluk kan ook worden vergroot door meer zekerheid te bieden. Layard zet daarmee een populaire redenering op haar kop, namelijk dat meer flexibiliteit, dynamiek en

risico's nodig zijn voor welvaartsgroei. Als dat zo is en als welvaartsgroei ons niet of nauwelijks extra geluk oplevert, dan kunnen we beter genoegen nemen met wat minder groei en meer zekerheid en stabiliteit, stelt Layard. Waarom zouden we baanzekerheid, stabiele gemeenschappen en de mogelijkheid van ouders om voor hun eigen kinderen te zorgen — elk een belangrijke voorwaarde voor geluk — opofferen voor een beetje meer economische groei, dat ons niet noemenswaardig gelukkiger maakt?

Ten slotte heeft Layard ook hoge verwachtingen van de ontwikkeling van nieuwe medicijnen — wellicht kan het Engelse woord *drugs* hier beter onvertaald blijven — die psychische klachten, zoals depressiviteit en schizofrenie, kunnen verlichten. Prozac ziet hij in dit verband als een veelbelovende stap vooruit. Uiteindelijk zou hierdoor ook recreatief gebruik van drugs mogelijk worden zonder negatieve bijwerkingen als verslaving, die aan de meeste huidige drugs kleven. Er valt natuurlijk over te discussiëren of drugs mensen ooit het 'ware geluk' kunnen brengen of hen slechts in een staat van 'schijn-geluk' brengen. Niettemin verdient Layards idee serieuze discussie. Tal van middelen om ons prettig te voelen — van alcohol tot voetbalwedstrijden, van een goed boek tot een verfijnde maaltijd — zijn immers volledig geaccepteerd. Het valt niet goed in te zien wat het fundamentele verschil is tussen deze genotsmiddelen en de 'geluksdrugs' van Layard. Dat betekent natuurlijk niet dat economen hierover meteen het laatste woord te melden hebben. Dat zij zich, twee eeuwen na Adam Smith, weer serieus in vraagstukken van welzijn en moraal verdiepen, valt te prijzen. Maar enige bescheidenheid zou hun op dit terrein wel sieren.

Noot

1 Zie <http://www1.eur.nl/fsw/happiness>.